

Š T Ú D I E

KARIÉRA SPIŠSKÉHO PREPOŠTA MUTIMÍRA K PERSONÁLNEMU A KULTÚRNEMU TRANSFERU V UHORSKOM KRÁĽOVSTVE V POLOVICI 13. STOROČIA

PETER LABANC – MIROSLAV GLEJTEK

LABANC, Peter – GLEJTEK, Miroslav. The career of Provost Mutimír of Spiš. On personnel and cultural transfer in the Hungarian kingdom in the mid 13th century. *Historický časopis*, 2020, 68, 3, pp. 385-407, Bratislava. The study traces the internal dynamic of society in mid 13th century Hungarian kingdom by means of prosopographical analysis of the career of Provost Mutimír of Spiš. Thanks to systematic archive research, enough written sources have been collected. In addition, a unique object, namely a hitherto unknown seal of Mutimír, has been found. Analysis of this exceptional collection of sources has verified some hypotheses from older expert literature, but some did not stand up to examination and some new ideas have emerged. Reconstruction of Mutimír's career enables us to examine the method of selection of persons suitable to hold middle level positions in the church hierarchy, and at the courts of members of the royal family. In 21st century corporate language, we could use the designation headhunting. A no less important aspect of such a career was the transfer of the spiritual or intellectual culture, which a person such as Mutimír had acquired from his geographical and social origin, education and previous activity. In the case of Mutimír, we see this not only in his important collection of manuscripts, which he left to Collegiate chapter of Spiš, but also in his seal showing Byzantine influence resulting from his close cooperation with Maria Laskaris, the Byzantine wife of King Bela IV.

Key words: Middle ages. Hungarian kingdom. 13th Century. Provostry of Spiš. Personnel Politics.

DOI: <https://doi.org/10.31577/histcaso.2020.68.3.1>

Stredovek sa pri povrchnom pohľade javí v porovnaní so súčasnosťou ako pomerne statické obdobie bez významnejšieho pohybu. Toto konštatovanie môže platiť iba v komparácii, nemá však absolútnu platnosť, pretože každá doba má vlastnú dynamiku. Popri chronologickom je druhým dôležitým determinantom historických procesov geografický rámec. Inými slovami, história sa neodohrá-

va iba v čase, ale aj v priestore, ktorý môžeme vnímať dvojako. Primárne je to, samozrejme, krajina – prírodná i kultúrna, avšak pod priestorom musíme rozumiť aj ľudí, ktorí ho formujú. Jednou z najlepších oblastí výskumu, kde sa tieto uhly pohľadov môžu uplatniť rovnomerne, je prosopografia v úzkom spojení so štúdiom archontológie, personálnej politiky štátneho a cirkevného aparátu či kariérneho postupu vo všeobecnosti.

Takto orientovaný výskum prináša lepšie pochopenie vnútorných procesov spoločnosti bez ohľadu na obdobie dejín. V závislosti od neho sa mení počet zachovaných prameňov a metodika ich spracovania. Predložená štúdia sa v naznačených intenciách zameriava na polovicu 13. storočia, keď síce počet písomných prameňov začína rásť, ale ešte nie tak výrazne ako na konci 13. storočia, resp. začiatku nasledujúceho. Tento stav je do istej miery obmedzujúci, avšak na druhej strane ponúka priestor na využitie stále v slovenskej historiografii dostatočne nedoceneného pramenného materiálu, v našom prípade sfragistikého.¹

Hlavnou postavou, cez ktorú budeme nazerať na vnútorné procesy Uhorska polovice 13. storočia, je klerik Mutimír, takmer dve desaťročia zastávajúci hodnosť spišského prepošta. Cieľom našej štúdie je opätovne prehodnotiť niektoré staršie závery, vrátiť sa k nezodpovedaným alebo naznačeným otázkam, ale predovšetkým priniesť nové pramene k osobe Mutimíra a zasadiť jeho pôsobenie do širšieho kontextu – spoločenského aj geografického.

Mutimírov pôvod a jeho pôsobenie do roku 1270

Mutimír pôsobil v hodnosti spišského prepošta v rokoch 1262/1263 až 1281.² Hneď na začiatku tohto obdobia v prameňoch vystupoval zároveň aj ako kancelár uhorskej kráľovnej (1263),³ avšak ešte v tom istom roku ho vo funkcii nahradil vesprémsky biskup Pavol.⁴ Priame informácie o Mutimírovej predchádzajúcej kariére sa nezachovali. Pri riešení otázok spojených s touto témou musíme preto pracovať s nepriamymi dôkazmi a hypotézami. Medzi tie napríklad patrí predpoklad jeho južnoslovanského, resp. chorvátskeho pôvodu, založený na zloženej

1 GLEJTEK, Miroslav. Pečať ako prostriedok symbolickej komunikácie. Predovšetkým na príklade panovníckych, cirkevných a mestských pečatí v stredovekom Uhorskom kráľovstve. In HLAVAČKOVÁ, Miriam (ed.). *Od symbolu k slovu. Podoby stredovekej komunikácie*. Bratislava: VEDA, 2016, s. 315. ISBN 978-80-224-1537-8.

2 LABANC, Peter. *Spišskí prepošti do roku 1405*. Kraków: Towarzystwo Słowaków w Polsce; Trnava: FFTU, 2011, s. 79-82. ISBN 978-83-7490-440-7. Tam sú citované aj staršie práce.

3 Magyar Nemzeti Levéltár (ďalej MNL), Országos Levéltár (ďalej OL), Diplomatikai Fényképgyűjtemény (ďalej DF) č. 207078; SZENTPÉTERY, Emericus – ZSOLDOS, Attila (edd.). *Regesta ducum, ducissarum stirpis Arpadianae necnon reginarum Hungariae critico-diplomatica*. Budapest: Magyar Országos Levéltár; MTA Történettudományi intézete, 2008, s. 52, č. 60. ISBN 978-963-631-156-8.

4 ZSOLDOS, Attila. *Magyarország világi archontológiája 1000–1301*. Budapest: MTA Történettudományi intézete, 2011, s. 115. ISBN 978-9627-38-3.

forme jeho krstného mena.⁵ Keďže ide o bližšie neanalyzovanú domnienku, je vhodné venovať jej niekoľko riadkov a úvah navyše.

Jedným z kľúčových faktov pre preskúmanie hypotézy Mutimírovho južnoslovanského (chorvátskeho/dalmátskeho/slavonskeho?) pôvodu je jeho funkcia kancelára kráľovnej Márie. Tá bola dcérou byzantského cisára Teodora Laskarisa a jeho manželky Anny.⁶ Do Uhorského kráľovstva sa dostala po križiackej výprave svojho budúceho svokra Ondreja II., ktorý po uväznení a následnej smrti Petra de Courtnay oživil svoju nádej na získanie cisárskeho stolca v Konštantínopole. Namiesto obvyklého návratu po mori zvolil Ondrej II. cestu po súši cez Malú Áziu a počas nej dohol tri sobáše svojich detí – najmladší syn Ondrej sa oženil s dcérou Leva II., kráľa Arménskeho kráľovstva v Cilícii, budúci kráľ Belo IV. bol zasnúbený so spomenutou Máriou a do tretice bol uzavretý manželský zväzok medzi dcérou Ondreja II. Máriou a bulharským cárom Ivanom II. Asenom.⁷ Po dosiahnutí veku dospelosti sa Mária v roku 1220 vydala za mladšieho kráľa Bela (budúceho uhorského kráľa Bela IV.).⁸ Zakrátko Ondrej II. (v kontexte jeho snahy získať byzantskú korunu) požiadal pápeža Honoria II. o zrušenie manželstva Bela a Márie, jeho žiadosti však nebolo vyhovené.⁹ Pápež dokonca vyzval Bela, aby zostal so svojou manželkou,¹⁰ ktorá mu neskôr (napriek týmto udalostiam zo začiatku ich manželského spoluzitia) porodila dohromady desať detí.¹¹

O viac ako tri desaťročia neskôr (v druhej polovici svojej vlády) sa Belo IV. dostal do konfliktu so svojim synom Štefanom (neskôr kráľom Štefanom V.).

- 5 HOMZA, Martin. Počiatky kresťanstva na Spiši. In HOMZA, Martin – SROKA, Stanisław S. (red.). *Historia Scepusii I*. Bratislava: Katedra slovenských dejín FiF UK; Kraków: Instytut Historii UJ, 2009, s. 244 a 323. ISBN 978-80-968948-2-6.
- 6 Genealogické tabuľky príbuzenstva Teodora Laskarisa a jeho manželky Anny pozri v TREADGOLD, Warren. *A History of the Byzantine State and Society*. Stanford: Stanford University Press, 1997, s. 660 a 726-727. ISBN 0-8047-2630-2.
- 7 TRICHT, Filip van. *The Latin renovatio of Byzantium: the Empire of Constantinople (1204–1228)*. Leiden; Boston: Brill, 2011, s. 417. ISBN 978-90-04-20323-5.
- 8 ORSÁGOVÁ, Zuzana. *Maria Laskaris and Elisabeth the Cuman: Two Examples of Árpá-dian Queenship*. MA Thesis. Budapest: CEU, 2009, s. 27. Práca je dostupná prostredníctvom databázy ETD <https://library.ceu.edu/ceu-library/electronic-theses-and-dissertations-etds/>; WERTNER, Mór. *Az Árpádok családi története*. Nagybecskerek: Pleitz Fer. Pál könyvnyomdája, 1892, s. 460.
- 9 TRICHT, ref. 7, s. 418, pozn. 225.
- 10 BARABÁS, Gábor. The Titles of the Hungarian Royal Family in the Light of Hungarian and Papal Sources in the First Half of the Thirteenth Century. In *Chronica*, 2017, roč. 13, s. 35-36. ISSN 1588 2039.
- 11 KRISTÓ, Gyula – MAKK, Ferenc. Árpádok. In KRISTÓ, Gyula (főszerk.). *Korai magyar történeti lexikon (9 - 14. század)*. Budapest: Akadémiai kiadó, 1994, s. 65. ISBN 963-05-6722-9.

V ňom zohrala Mária úlohu prostredníka v konflikte rozdeľujúcim kráľovstvo.¹² Belo IV. bol donútený prenechať podiel na vláde svojim dvom synom – Štefanovi okrem Sedmohradska a Kumánska prenechal aj územia v Slavónsku, mladšiemu Belovi prenechal aj titul slavónskeho bána.¹³ Práve jemu Mária pomáhala na začiatku šesťdesiatych rokov 13. storočia pri vláde v Slavónsku.¹⁴ Do pomerov v južných oblastiach zasahovala aj v roku 1262¹⁵ a v tom čase zrejme došlo k úmrtiu spišského prepošta Mateja.¹⁶

V danej prosopografickej situácii je dôležité zamerať sa ešte na jednu dôležitú okolnosť. V druhej polovici roka 1261 nastala tiež zmena na arcibiskupskom stolci v Ostrihome. Niekedy v druhej polovici roka 1261 zomrel arcibiskup Benedikt¹⁷ a v prvej polovici nasledujúceho roka sa stal jeho nástupcom dovtedajší záhrebský biskup Filip.¹⁸ Tieto udalosti prebehli približne v rovnakom čase, ako obdobné zmeny zasiahli aj spišský prepoštý stolec, keď Mateja nahradil Mutimír. To všetko sa udialo v čase, keď sa aj samotná Mária Laskarisová pohybovala v južných častiach kráľovstva.¹⁹

Z načrtnutej chronológie personálnych výmen prelátov v Ostrihome a na Spiši sa zdá, že Mutimír získal nové benefícium až po nástupe Filipa. Ostrihomský stolec nebol vakantný dlho, nanajvýš niekoľko mesiacov, no v tom čase určite nemohol byť Mutimír do držby benefícia vovedený. Tento úkon totiž prináležal ostrihomskému arcibiskupovi. Vo vzťahu arcibiskupa a prepošta však nešlo o obyčajnú formalitu. Istý dosah a vplyv ostrihomských arcibiskupov na voľbu prepošta na Spiši bol prítomný kontinuálne a zreteľnejšie ho vieme pozorovať napríklad v neskoršom období v rokoch 1315 a 1323. V prvom prípade sa stal

12 ORSÁGOVÁ, ref. 8, s. 42.

13 KLAÍĆ, Vjekoslav. *Povijest Hrvata od najstarijih vremena do svršetka XIX stoljeća I*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, 1985, s. 270.

14 KARBIĆ, Damir – SOKOL, Mirjana M. – SWEENEY, James R. (eds. et transs.). *Thomae archidiaconi Spalatensis Historia Salonitanorum atque Spalatinorum pontificum*. Budapest; New York: CEU Press, 2006, s. 366-369. ISBN 978-963-7326-59-6; TKALČIĆ, Joannes Bapt. (ed.). *Monumenta historica liberae regiae civitatis Zagrabiae metropolis regni Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae I*. Zagrabiae: C. Albrecht, 1889, s. 31-32, č. 40.

15 SZENTPÉTERY – ZSOLDOS, ref. 3, s. 52, č. 59.

16 LABANC, ref. 2, s. 77.

17 BEKE, Margit. *Esztergomi érsekek 1001 - 2003*. Budapest: Szent István Társulat, 2003, s. 114-115. ISBN 963-361-472-4.

18 JERKOVIĆ, Marko. Imenovanje papinoga kapelana Timoteja zagrebačkim biskupom 1263. godine: Studija odnosima srednjovekovnih središta moći. In *Croatica Christiana periodica*, 2015, roč. 39, č. 76, s. 30-31. ISSN 0350-7823; BEKE, ref. 17, s. 115-116.

19 V roku 1261 je priamo doložený jej pobyt v Záhrebe. MIELKE, Christopher. *Every hyacinth the garden wears: the material culture of medieval queens of Hungary (1000 – 1395)*. PhD. Dissertation. Budapest: CEU, 2017 s. 371. Práca je dostupná prostredníctvom databázy ETD <https://library.ceu.edu/ceu-library/electronic-theses-and-dissertations-etsds/>.

prepoštom Henrich, ktorý bol zároveň kancelárom ostrihomského arcibiskupa.²⁰ Roku 1323 bol kapitulou za prepošta zvolený bosniasky prepošt Ján, ktorý krátko predtým (1321) získal kanonickú prebendu vo Vroclavskej kapitule, držanú predtým ostrihomským arcibiskupom Boleslavom.²¹ Ten Jána v tomto období vymenoval aj za svojho kancelára.²²

Blízkosť Filipa a Mutimíra dokladuje neskoršia listina Bela IV. z roku 1268, potvrdzujúca arcibiskupovi vlastníctvo istých majetkov. Namiesto Filipa doviedli do fyzickej držby Mutimíra, „*hominem archiepiscopi, procuratorio nomine ipsius archiepiscopi et archiepiscopatus nomine*“.²³ V tomto kontexte navyše treba doplniť, že samotný Filip bol predtým v rokoch 1246 až 1248 sám kancelárom kráľovnej Márie.²⁴ Pri celkovom pohľade na tieto informácie môžeme naozaj predpokladať, že Mutimírova kariéra sa do času jeho menovania za spišského prepošta odohrávala v dnešnom Chorvátsku (Záhrebe?). A hlavnú zásluhu na získaní spišského prepoštvá tak možno pripísať uhorskej kráľovnej Márii Las-karisovej a ostrihomskému arcibiskupovi Filipovi.

Pri sledovaní kariéry Mutimíra je nutné venovať pozornosť aj jeho vzdelaniu. I tu sme však (podobne ako v prípade jeho kariérneho postupu) odkázaní na nepriame dôkazy. Z nich najväčšie poznáme vďaka Mutimírovmu vlastnému testamentu, ktorým odkázal Spišskej kapitule niekoľko vlastných kódexov. Ich zoznam pokladal A. Veress za doklad o jeho štúdiu na niektorej z talianskych univerzít.²⁵ V analogickom prípade ostrihomského prepošta Ladislava (svojho času notára kráľovskej kancelárie), ktorý podobným testamentom tiež odkázal viacero kníh, už A. Veress priamo hovorí o jeho bolonských štúdiách, hoci konkrétny doklad na to nemá.²⁶ Z nepriamych indícií o Mutimírovom vzdelaní treba pripomenúť, že bol učiteľom kráľovského syna – následníka trónu a neskoršieho

20 LABANC, ref. 2, s. 113-114.

21 MOLLAT, Guillaume (ed.). *Jean XXII (1316 – 1334). Lettres communes analysées d'après les registres dits d'Avignon et du Vatican IV*. Paris: Fontemoing & Cie, 1910, s. 42, č. 14867.

22 SEDLÁK, Vincentius (ed.). *Regesta diplomatica nec non epistolaria Slovaciae II*. Bratislava: Academia Scientiarum Slovaciae, 1987, s. 394, č. 905; SROKA, Stanisław A. Bolesław – arcybiskup ostrzyhomski (1321 – 1328). In *Nasza przeszłość*, 1993, roč. 79, s. 131. ISSN 0137-3218.

23 KNAUZ, Ferdinandus (ed.). *Monumenta ecclesiae Strigoniensis I*. Strigonii: b. v., 1874, s. 548-550, č. 720.

24 BEKE, ref. 17, s. 116.

25 VERESS, Andreas. *Matricula et acta Hungarorum in universitatibus Italiae studentium 1221 – 1864*. Budapestini: Academia Scientiarum Hungarica, 1941, s. 392.

26 VERESS, ref. 25, s. 18. Testament publikoval in extenso KNAUZ, Ferdinandus (ed.). *Monumenta ecclesiae Strigoniensis II*. Strigonii: b. v., s. 71-73, č. 54. Bolonské štúdiá Ladislava neuvádza ani KOLLÁNYI, Ferencz. *Esztergomi kanonokok 1100 - 1900*. Esztergom: Buzárovits Gusztáv Könyvnyomdája, 1900, s. 14-15.

kráľa Ladislava IV.²⁷ Po zvážení týchto informácií sa zdá hypotéza A. Veressa pravdepodobnou s doplnením, že (tak ako mnoho zaalpských študentov v 13. storočí a neskôr) ani Mutimír, hoci študoval na niektorej z talianskych univerzít (najpravdepodobnejšie v Bologni alebo Padove), nepristúpil k záverečnej doktorskej skúške pre jej finančnú náročnosť.²⁸

Mutimírovo pôsobenie po roku 1270

Do dnešných dní sa zachovalo v plnom znení osem listín vydaných spišským prepoštom Mutimírom. Je zaujímavé, že všetky z nich pochádzajú z rokov 1270 až 1281. Vzhľadom na početnosť a celkovú zachovanosť materiálu nemožno z toho ešte vyvodzovať ďalekosiahle závery. Ak si pozornejšie všimneme, v akých súvislostiach sa Mutimír v predchádzajúcom období spomína (1263: kancelár kráľovnej Márie;²⁹ august 1263: prítomný pri uzatváraní mierovej zmluvy medzi Belom IV. a jeho synom Štefanom;³⁰ október 1264: pri kráľovi v Rábe;³¹ 1268: zastupovanie arcibiskupa Filipa pri vovedení do držby Dvorov nad Žitavou³²), musíme naozaj uvažovať, že sa Mutimír na Spiši zdržiaval zriedkavejšie ako by z titulu svojej hodnosti mal. Rok 1270 sa však javí ako prelomový, a to z viacerých dôvodov. V celouhorskom meradle najmä smrťou kráľa Bela IV. (3. mája 1270),³³ ktorého manželka Mária Laskarisová prežila len o dva mesiace.³⁴ Doteraz však zostala nepovšimnutá informácia, že Mutimír v tom čase opäť pôsobil

-
- 27 Štátny archív v Prešove (ďalej ŠA PO), Špecializované pracovisko Spišský archív v Levoči (ďalej SA LE), fond (ďalej f.) Spišské prepošstvo (ďalej SpP) č. 4: „...*vir venerabilis et discretus magister Mutimerius, prepositus Scypisiensis, doctor ducis Ladizlay karissimi filii nostri, dilectus et fidelis noster*...“.
- 28 BRUNDAGE, James A. *The Medieval Origins of the Legal Profession. Canonists, Civilians, and Courts*. Chicago: The University of Chicago Press, 2008, s. 260n. ISBN 978-0-226-07759-8; SROKA, Stanisław A. Dypłom doktorski Uniwersytetu Bolońskiego z 1472 r. In *Studia Źródłoznawcze*, 2012, roč. 50, s. 67-69. ISSN 0081-7147; LABANC, Peter. Niekoľko úvah o vzdelávaní v prostredí Spišskej kapituly v stredoveku. In *Studia Historica Nitriensia*, 2017, roč. 21, č. 1, s. 9. ISSN 1338-7219.
- 29 SZENTPÉTERY – ZSOLDOS, ref. 3, s. 52, č. 60.
- 30 THEINER, Augustinus (ed.). *Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia I. Ab Honorio pp. III. usque ad Clementem pp. VI*. Romae: Typis Vaticanis, 1859, s. 244-245, č. CCCCLIX.
- 31 FEJÉR, Georgius (ed.). *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis I – XI*. Budae: Typis Typogr. Regie Vniversitatis Vngaricae, 1829 – 1844, tu IV/3, s. 195-196.
- 32 KNAUZ, ref. 23, s. 548-550, č. 720. K lokalizácii GYÖRFFY, György. *Az Árpád-kori Magyarország történelmi földrajza III*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1987, s. 461-462; OSLANSKÝ, František. Pozemkové vlastníctvo ostrihomského arcibiskupstva na Slovensku v stredoveku. In *Historický časopis*, 1990, roč. 38, č. 3, s. 368. ISSN 0018-2575.
- 33 ÁLMASI, Tibor. IV. Béla. In KRISTÓ, ref. 11, s. 92.
- 34 ORSÁGOVÁ, ref. 8, s. 44.

ako kancelár kráľovnej, tentoraz Alžbety Kumánskej, manželky Štefana V.³⁵ Jediná zmienka o tejto funkcii pochádza z konca júna 1270 a o niekoľko týždňov už bol kancelárom Alžbety vacovský biskup Filip.³⁶ Z toho môžeme usudzovať, že zmena nastala v nadväznosti na korunováciu Štefana a jeho manželky, ktorá za svojho kancelára vymenovala vyššie postaveného klerika. Iný pohľad sa nám naskytne, ak budeme pozerat' na tieto fakty z perspektívy vzťahu Márie Laskarisovej a Alžbety Kumánskej, analyzovaného v diplomovej práci Z. Orságovou, uvedomujúc si nedostatok neformálnych prameňov.³⁷ Mutimír tak mohol istý čas zohrávať prostredníka, resp. spojku, medzi svokrou a nevestou v búrlivých časoch konfliktu ich manželov.

V každom prípade sa pozícia Mutimíra v priebehu vlády Štefana V. zmenila. Hoci ešte v roku 1272 ho kráľ označoval za vychovávateľa jeho syna, v nasledujúcom období sa akoby stiahol z blízkosti kráľovského dvora. Istým symbolom tohto môže byť Mutimírov vlastný testament z roku 1273.³⁸ Svoju výpovednú hodnotu má aj prehľad listín vydaných samotným Mutimírom (pozri tabuľka).

Mutimír bol prepoštom v období, keď sa profilovala inštitúcia hodnoverných miest.³⁹ Približne v čase jeho pôsobenia na Spiši boli tiež vydané prvé listiny Spišskou kapitulou.⁴⁰ Z ôsmich Mutimírových listín len dve boli vydané v zá-

35 MNL OL DF č. 272278. Informáciu nepozná ani ZSOLDOS, ref. 4, s. 115.

36 ZSOLDOS, ref. 4, s. 115.

37 ORSÁGOVÁ, ref. 8, s. 49-56.

38 ŠA PO, SA LE, f. Súkromný archív Spišskej kapituly (ďalej SASK), scr. 12, fasc. 1, č. 1; HRADSZKY, Josephus. *Initia progressus ac praesens status Capituli ad sanctum Martinum E.C. de Monte Scepusio*. Szepesváralja: Sumptibus auctoris, 1901, s. 299-302 (edícia spolu s maďarským prekladom). Testament komentovalo viacero autorov, na tomto mieste je uvedený len stručný výber. HOMZA, ref. 5, s. 246-247 (v slovenskom preklade M. Vadrnu); ŠEDIVÝ, Juraj. Stredoveká písomná kultúra na Spiši. In HOMZA – SROKA, ref. 5, s. 487; NOVOTNÁ, Mária (ed.). *Terra Scepusiensis – Terra Christiana 1209 – 2009: Spišský hrad, Spišská kapitula dve centrá v dejinách Spiša*. Levoča: Slovenské národné múzeum – Spišské múzeum; Spišské Podhradie: Rímskokatolícka cirkev Biskupstvo Spišské Podhradie, 2009, s. 167 (fotografia s fyzickým opisom a slovenským regestom Františka Žifčáka). ISBN 978-80-85167-41-2; CSAPODI, Csaba – TÓTH, András – VÉRTESY, Miklós. *Magyar Könyvtártörténet*. Budapest: Gondolat, 1987, s. 25-26. ISBN 963-281-763-X; SOPKO, Július. Stredoveké rukopisy na Spiši. In MARSINA, Richard (ed.). *Spišské mestá v stredoveku*. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1974, s. 103-104; VERESS, ref. 25, s. 392.

39 MARSINA, Richard. *Štúdie k Slovenskému diplomatáru II*. Bratislava: VEDA, 1989, s. 88n. ISBN 80-224-0058-0; LEHOTSKÁ, Darina. *Príručka diplomatiky*. Bratislava: Slovenská archívna správa, 1972, s. 267-268; RÁBIK, Vladimír. Diplomatická produkcia hodnoverného miesta pri Nitrianskej kapitule na konci stredoveku (Protocollum extraseriale parvum 1483 – 1509). In KOHÚTOVÁ, Mária – FRIMMOVÁ, Eva a kol. *Ideové prvky národného príbehu v dlhom 19. storočí*. Bratislava: Historický ústav SAV, 2014, s. 145. ISBN 978-80-89396-29-0.

40 Najstaršia je datovaná do roku 1260, avšak (ako upozornil R. Marsina) jej formulár je charakteristický pre neskoršie obdobie. MARSINA, Richard (ed.). *Codex diplomaticus et epistolaris*

ležitostiach, kvôli ktorým sa vyformovali hodnoverné miesta (1270 a 1278b). Pri ich podrobnejšom preskúmaní však zistíme, že ani v týchto prípadoch Mutimír nesuploval ich úlohu. Listina z roku 1270 má totiž v intitulácii uvedených štyroch vydavateľov: okrem Mutimíra aj spišského župana Michala, spišskoštiavnického opáta Alberta a napokon aj samotnú Spišskú kapitolu. Počet vydavateľov sa odrazil aj v spečatení listiny (zo štyroch pečatí sa zachovala len Michalova a kapitulská). Analogická (hoci trochu iná) situácia nastala aj v prípade svedectva o predaji Ordzovian. Aj v nej boli zainteresovaní štyria vydavatelia, dokonca v rovnakej štruktúre: prepoš, župan, spišskoštiavnický opát a kapitula. Avšak každý z nich už vydal vlastnú listinu. Županova a opátova sú deperditá, prepošovu a kapitulskú poznáme v plnom znení.

Rok	Označenie v texte	Najstaršie zachovanie	Archívna signatúra	Obsah
1270	1270	A	MNL OL DL 70451	Hraničný spor medzi Kežmarkom a páňmi z Lomnice
1273	1273	A	SASK 12/1/1	Mutimírova posledná vôľa
1275	1275	C > 1409	HMSK 8/1/10 ⁴¹	Potvrdenie listiny svojho predchodcu ohľadom stavby kostola v Žehre
1278	1278a	A	MNL OL DL 63610	Ponechanie desiatku kostolu v Spišskom Hrhove
1278	1278b	A	Bárcai f. 35, č. 3	Svedectvo o predaji Ordzovian
1280	1280	B > 1290	SASK 2/6/4	Ponechanie kúrie svojmu familiárovi
1281	1281a	B > 1281	SASK 6/1/5	Darovanie polovice desiatkov z *Hejmutu a Letanoviec Spišskej kapitule
1281	1281b	B > 1281	SpP č. 8	Darovanie polovice vinice v Blatnom Potoku Spišskej kapitule

Slovaciae II. Bratislavae: Obzor, 1987, s. 461, č. 662. Ďalšie pochádzajú z roku 1262 (ŠA PO, SA LE, f. SASK, scr. 9, fasc. 1, č. 2, zachovaná v obsahovom odpise) a 1264 (BÁRTFAI SZABÓ, László (ed.). *Oklevéltár a gróf Csáky család történetéhez I/I. Oklevelek 1229 - 1499-ig.* Budapest: Stephaneum nyomda, 1919, s. 4-5; FEJÉR, ref. 31, tu VI/1, s. 338-339). Celkovo sa z rokov 1262 – 1281 (Mutimírov pontifikát) do dnešných dní zachovalo znenie 22 listín Spišskej kapituly, 19 z nich pochádza z rokov 1270 – 1281, teda z obdobia, keď Mutimír vydal svoje známe listiny.

- 41 Archív Biskupského úradu v Spišskej Kapitule, f. Hodnoverné miesto Spišská kapitula.

Kľúčovým zistením je fakt, že okrem obligátnych formulárových zmien majú rovnaké znenie. Z toho vyplýva, že prepošt nemal vlastnú kanceláriu a využíval infraštruktúru hodnoverného miesta. Navyše, tieto príklady (1270 a 1278b) jednoznačne potvrdzujú proces, ktorý prebiehal za Mutimíra v podobe emancipácie kapituly od prepošta.⁴² Keď v roku 1257 prepošt Matej svedčil o delení majetkov pánov z Lomnice, zúčastnili sa delenia aj spišskoštiavnický opát Albert a predstavený spišských Sasov Goblin, ktorí pripojili aj svoje pečate. Spišská kapitula sa nespomína (ani v intitulácii), v roku 1270 vystupujú v jednej listine paralelne a v roku 1278 už vydávajú každý formálne vlastnú listinu.

Zo zvyšných šiestich Mutimírových listín dve riešili záležitosti spadajúce do kompetencie prepošta (1275, 1278a) a ďalšie tri dokladujú majetkové transakcie majetku prepošta (1280, 1281a, 1281b) – nie však súkromného Mutimírovho alebo jeho rodiny, ale prepozitúry.

Z týchto skutočností sa naozaj dá usudzovať, že po smrti Štefana V. sa Mutimír naplno venoval Spišskému prepoštstvu. Argumenty pre toto konštatovanie nemusíme hľadať len v jeho písomnej produkcii, pretože jej kvantita je skreslená (ne)zachovaním prameňov. Prepošt tak mohol urobiť vďaka kombinácii viacerých faktorov. V priebehu rokov 1270 – 1272 zomreli viacerí Mutimírovi patróni (kráľovná Mária Laskarisová †1270, kráľ Štefan V. †1272; ostrihomský arcibiskup Filip †1272⁴³) alebo ich moc bola len nominálna (regentka Alžbeta Kumánska).⁴⁴ V danej situácii je spísanie testamentu v roku 1273 veľavráné.⁴⁵ Tieto hypotézy potvrdzuje s odstupom času činnosť Alžbety Kumánskej vlastniacej Spišský hrad v rokoch 1279 – 1280. Počas svojho pôsobenia vydala niekoľko listín v prospech Spišského prepoštstva, na čele ktorého ešte stále stál jej niekdajší kancelár Mutimír.⁴⁶

42 LABANC, Peter. Organizačná štruktúra Spišskej kapituly a jej členovia do konca 13. storočia. In RÁBIK, Vladimír (ed.). *Litteris ac moribus imbutus. Studia historica Tyrnaviensia XVI*. Kraków: Towarzystwo Słowaków w Polsce; Trnava: FFTU 2014, s. 102-103. ISBN 978-83-7490-690-6.

43 BEKE, ref. 17, s. 120.

44 SZÜCS, Jenő. *Az utolsó Árpádok*. Budapest: História, MTA Történettudomány Intézete, 1993, s. 279-291. ISBN 963-8311-96-7.

45 Je pravdepodobné, že k napísaniu testamentu boli ľudia „donútení“ istými náznakmi blízkeho konca, hoci pre takto formulovanú hypotézu žiaden špecifický výskum neexistuje. Predpoklad potvrdzujú viac-menej náhodné prípady, napr. ostrihomského prepošta Ladislava (testament 1277, posledná zmienka 1279; KOLLÁNYI, ref. 26, s. 14-15) či spišského prepošta Jána (testament a posledná zmienka 1348; LABANC, ref. 2, s. 120).

46 Potvrdenie starších donácií na dediny *Hejmut a Letanovce (FEJÉR, ref. 31, tu V/2, s. 581-583); nariadenie Sasom, že majú platiť desiatky ako Maďari a Slováci (BÁRDOSY, Joannes (ed.). *Supplementum Analektorum terrae Scepusiensis I*. Leutchoviae: Typis Michaelis Podhoránszki, 1802, s. 199-202, č. XLIII), oslobodenie prepoštov od povinnosti platiť Spišskému hradu 500 kôp plodín z vybratých desiatkov (NAGY, Emericus et al. (edd.). *Codex diploma-*

Možno zosumarizovať, že vďaka načrtnutým zmenám v najvyšších mocenských kruhoch Uhorského kráľovstva v rokoch 1270 až 1272 sa prepošt Mutimír v oveľa väčšej miere zdržiaval na území prepozitúry a venoval jej viac pozornosti.

Mutimírova pečať

Špecifickou formou prezentácie a komunikačným médiom bola klerikova pečať.⁴⁷ V ranom stredoveku sa často využívala prsteňová pečať a jej pripevnenie na list vytvárali atmosféru rozhovoru dvoch osôb tvárou v tvár. Neskôr došlo k zmene, keď preláti začali na komunikáciu využívať menej osobné listiny (*chartae*) opatrené odtlačkami zväčšených samostatných pečatidiel.⁴⁸ V uhorskom materiáli 13. storočia sa stretávame takmer výlučne s druhým (väčším) typom.⁴⁹ Pečate tak už nemajú hodnotu len z pohľadu diplomatiky (od nej sa sfragistika emancipovala už dávno), ale využiteľné sú aj v ikonografickej a ikonologickej analýze pomáhajúcej (podobne ako pri štúdiu ďalších obrazových prameňov) doplniť mozaiku poznania tam, kde písomné pramene mlčia alebo majú len obmedzenú výpovednú hodnotu.⁵⁰

S nárastom spisomňovania v Uhorsku 13. storočia je spojený aj rozvoj pečatenia. Dôkazom je množstvo zachovaných pečatí uhorských arcibiskupov a biskupov.⁵¹ Postupne narastala aj vydavateľská činnosť nižšie postavených prelátov. Je preto pravdepodobné, že u prepošta kapituly druhej polovice 13. storočia bolo vlastníctvo a používanie vlastnej pečate bežnou záležitosťou, hoci počet zachovaných uhorských prameňov z tohto obdobia je pomerne skromný.

O tom, že aj prepošt Mutimír používal vlastné pečatidlo, svedčí viacero faktov. Napríklad v listine z roku 1270 sú v titulácii uvedení štyria vydavatelia, čo korešponduje s počtom pôvodne privesených pečatí, medzi ktorými bola ne-

ticus patrius I – VIII. Győr; Budapest: b. v., 1865 – 1891, tu VI, s. 261-262, č. 187).

47 GLEJTEK, ref. 1, s. 315-353. Podrobnejšie pozri: BOLOM-KOTARI, Martina. Pečeť jako obraz individua. Několik příkladů z prostředí představených moravských klášterů v raném novověku. In *Studia Historica Nitriensia*, 2017, roč. 21, č. 2, s. 297-309. ISSN 1338-7219.

48 BEDOS-REZAK, Brigitte Miriam. *When Ego Was Imago. Signs of Identity in the Middle Ages*. Leiden; Boston: Brill, 2011, s. 98-101. ISBN 978-90-04-19217-1.

49 GLEJTEK, Miroslav. *Stredoveká cirkevná pečať. Prameň kresťanskej ikonografie*. Hradec Králové: Filozofická fakulta UHK, 2013, s. 43-44. ISBN 978-80-260-4914-2. Jedinou nám známou výnimkou je pečatný prsteň varadínskeho biskupa Alexandra, ktorý poznáme fyzicky zachovaný. Jeho odtlačok ale nie je známy. BUNYITAY, Vincze. *A váradi püspökök. A püspökség alapításától 1566. évig*. Nagyvarád: b. v., 1883, s. 98.

50 STIELDORF, Andrea. *Siegelkunde*. Hannover: Verlag Hahnsche Buchhandlung, 2004, s. 96-98. ISBN 3-7752-6132-X.

51 BODOR, Imre (szerk.). *A középkori Magyarország főpapi pecsétjei a Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Kutató Csoportjának pecsétmásolat gyűjteménye alapján*. Budapest: MTA MKCs, 1984, s. 37-42, č. 1-24, tab. I-V.

pochybne aj tá Mutimírova. Ešte explicitnejším dôkazom je koroborácia prepoštovho testamentu z roku 1273, kde priamo v texte spomína vlastnú pečať.⁵² Doposiaľ však nebola v odbornej literatúre známa fyzicky zachovaná Mutimírova pečať. Pri jej hľadaní sa musíme z logiky veci zamerať predovšetkým na originály jeho listín (dodnes sa zachovali štyri). Dve z nich sú uložené v Maďarskom národnom archíve, ktorého stredoveký materiál je pre výskum dostupný v digitálnej podobe on-line.⁵³ Jednotlivé exempláre sa tam dostali s archívnymi fondmi pánov zo Spišského Hrhova⁵⁴ a z Veľkej Lomnice.⁵⁵ Ani na jednej z týchto listín sa Mutimírova pečať nezachovala. Obe boli pritom opatrené viacerými pečaťami: 1270 štyrmi (štyria sú aj jej vydavateľa), listina 1278a dvoma – prepoštovou a kapitulskou. Medzi zachované listiny v originálnom vyhotovení patrí aj vzácny testament samotného Mutimíra (1273), na ktorom sa po spečatení zachovali len stopy – pergamenový prúžok prevlečený cez pliku. Chronologicky posledným originálom je Mutimírova listina 1278b. Dnes je uložená v Slovenskom národnom archíve v Bratislave v archívnom fonde Rod Bárcai z Barce, svojho času deponovanom v dnešnom Maďarskom národnom archíve, kde boli stredovekým listinám z tohto fondu pridelené signatúrne čísla 83127 – 84254. V súčasnosti sa pod týmito číslami nachádzajú čiernobiele fotografické kópie týchto listín. Kópia Mutimírovej listiny 1278b má v tejto zbierke signatúrne číslo 83137, originál v SNA nesie signatúru fasc. 35, č. 3. Práve na tejto listine sa zachoval jediný exemplár pečate spišského prepošta Mutimíra.⁵⁶ Po nedávnom publikovaní dvoch exemplárov pečate spišského prepošta Jakuba z konca 13. storočia⁵⁷ sa tak prívlastok najstaršej zachovanej pečate opäť posúva o štvrtstoročie hlbšie do minulosti.

S najstaršími fyzicky zachovanými pečaťami uhorských cirkevných hodnostárov sa začíname stretávať až v 1. polovici 13. storočia. Nejde však o začiatok používania pečatidiel uhorským klérom. Ak totiž budeme predpokladať, že časť najvyššie postavených uhorských cirkevných predstaviteľov rešpektovala právne normy (predovšetkým zákony panovníkov), s používaním pečatidiel začali arcibiskupi a biskupi najneskôr v období vlády kráľa Kolomana. Šlo predovšetkým o pečate používané na predvolávanie k súdu a pečatenie listinných

52 ŠA PO, SA LE, f. SASK, scr. 12, fasc. 1, č. 1: „...*presentes litteras nostras concessimus super eadem ordinatione sigilli nostri munimine roboratas...*“.

53 <<https://archives.hungaricana.hu/en/charters/>>

54 MNL OL Diplomatai Levéltár (ďalej DL) č. 63610. Stará signatúra: Görgey család, görgői, č. 7.

55 MNL OL DL č. 70451. Stará signatúra: Berzeviczy család, kakaslomnici, č. 1.

56 Na tomto mieste by sme radi vyjadrili vďaku Mgr. Erike Javošovej, PhD. a Mgr. Marekovi Púčíkovi, PhD. za ochotu a ústretovosť pri štúdiu originálnej listiny.

57 GLEJTEK, ref. 49, s. 153-154.

posolstiev.⁵⁸ Ten istý panovník, vďaka ktorému získali právo používať vlastné pečate, je aj vydavateľom unikátneho privilégia adresovaného dalmátskym biskupom a arcidiakonom.⁵⁹ Dodnes sa však žiadne odtlačky pečatidiel biskupov ani členov kapitúl z 11. a 12. storočia nezachovali. Situácia sa mení na začiatku 13. storočia, k čomu prispelo výrazné rozšírenie spísomňovania právnych aktov medzi predstaviteľmi diecéz v 13. storočí. Počínajúc vesprémskym biskupom Róbertom (1210) sa tak začíname stretávať aj s pečaťami uhorských prelátov. Napriek torzovitosti nám dodnes zachované pečate arcibiskupov a biskupov z 13. storočia umožňujú pomerne presne rekonštruovať fyzickú stránku pečatí najvyšších cirkevných hodnostárov tohto obdobia.⁶⁰ Len pre ilustráciu možno spomenúť, že z 13. storočia poznáme v rámci celého Uhorského kráľovstva 25 typov pečatí patriacich 23 prelátom. Oproti iným stredoeurópskym krajinám to nie je závratné číslo, ale dáva pomerne solídne možnosti štúdia.⁶¹

Úplne iná situácia je v prípade pečatí nižšie postavených cirkevných predstaviteľov (prepoštov a členov kapitúl), medzi ktorých patril aj spišský prepošť Mutimír. Značná torzovitosť dodnes zachovaných originálnych prameňov umožňuje skúmať zachované pečate len niekoľkých jednotlivých prepoštov kapitúl. Hoci nemožno vylúčiť aj existenciu ďalších zachovaných exemplárov pečatí prepoštov z 13. storočia, k dispozícii sú v súčasnosti dve pečate prepoštov kolegiátnej kapituly v Budíne (Ákoš 1257 a Ján 1291)⁶² a jedna pečať stoličnobelehradského prepošta Farkaša (1266).⁶³ Spomenuté pečate predstavujú jediný nám známy komparačný materiál pečatí svetských prepoštov z 13. storočia.⁶⁴

Všetky tri pečate sú zachované veľmi dobre. Pečatidlá okrúhleho tvaru boli odtláčané do nefarbeného pečatného vosku prirodzenej farby (rôzne odtiene

58 ZÁVODSZKY, Levente (ed.). *A szent István, szent László és Kálmán korabeli törvények és zsinati határozatok forrásai*. Budapest: Szent István Társulat, 1904, s. 184, Coloman I., cap. 5, 6; Ostrihomská synoda, s. 200, hl. XX.; GLEJTEK, ref. 49, s. 84.

59 FEJÉR, ref. 31, tu II, s. 56-58; KUMOROVITZ, Bernát L. *A magyar pecséthasználat története a középkorban*. Budapest: Magyar Nemzeti Múzeum, 1993, s. 17 a 24. ISBN 963-7421-68-X; GLEJTEK, ref. 49, s. 86.

60 Doposiaľ najúplnejšiu edíciu veľkých pečatí uhorských arcibiskupov a biskupov pozri: BODOR, ref. 51, s. 37-42, č. 1-25, tab. I-V.

61 Napríklad detailný rozbor pečatí susedných pražských a olomouckých biskupov pozri: NOVÝ, Rostislav. Pečeti pražských a olomouckých biskupů. Studie ze sfragistiky přemyslovského období. In *Sborník archivních prací*, 1960, roč. 10, s. 181-203. ISSN 0036-5246.

62 1257: MNL OL DL č. 457; 1291: MNL OL DL č. 1311.

63 MNL OL DL č. 614.

64 Z roku 1298 pochádza ešte pečať spišského prepošta Jakuba, ten však vlastnil pontifikálnu pečať náležiacu jeho hodnosti biskupa ad personam a do vývoja prepoštských pečatí úplne nepatrí. GLEJTEK, Miroslav. Nové poznatky k stredovekým pečatiam členov Spišskej kapituly. In NOVOTNÁ, Mária (ed.). *Acta Musaei Scepusiensis 2010 – 2011*. Levoča: Slovenské národné múzeum – Spišské múzeum v Levoči, 2012, s. 8-9. ISBN 978-80-85167-53-5.

hnedej farby) a pečate všetkých troch majiteľov boli k listinám privesené na pergamenových prúžkoch. Z hľadiska ikonografie pečatného poľa sa v pečatiach budínskych prepoštov stretávame s rôznymi spôsobmi zobrazenia zasvätenia kapitúlskeho chrámu. V Ákošovej pečati dominuje dvojica veľkých kľúčov, hlavných atribútov sv. apoštola Petra, sprevádzaná po stranách dvojicami nebeských telies – hviezdy a polmesiaca. Prepošt Ján sa rozhodol pre zobrazenie polopostavy sv. Petra držiaceho v rukách dvojicu kľúčov (v tomto prípade ho sprevádza len jeden polmesiac a hviezda).⁶⁵

Kým v prípade týchto dvoch pečatí bol kladený dôraz na hlavného patróna inštitúcie, pri ktorej prepošti pôsobili, odlišnú koncepciu zvolil stoličnobelehradský prepošt Farkaš. V pečati sa nachádza dvojnohý okrídlený drak, ktorý býva v heraldike zaraďovaný medzi netvorov. Keďže stoličnobelehradská kapitula bola zasvätená Panne Márii, je otázne, či pečat' nesie priamy odkaz na inštitucionálne patrocínium. Zároveň je však nutná opatrnosť aj pri otázke, či by mohlo ísť o heraldickú symboliku. Pre 13. storočie nie je zobrazovanie erbov alebo ich častí v pečatiach cirkevných predstaviteľov bežné. Nie je isté, či vôbec v čase, keď naplno prenikla do uhorskej šľachtickej kultúry, resp. do mestských pečatí, mala heraldika miesto aj v cirkevnom prostredí. Dôkazy o tom chýbajú. Pri Farkašovej pečati sa nedá vylúčiť, že ide len o všeobecne známy a obľúbený pečatný symbol zo zvieracej ríše, tak ako ho poznáme z mnohých typov ikonografických prameňov.⁶⁶

Pri zvažovaní alternatív nemožno obísť úvahu o ikonografii naviazanej na osobné meno Farkaša, ekvivalent nemeckého Wolfganga. Svätec s týmto menom bol v 10. storočí regensburským biskupom a v ikonografii sa niekedy zobrazuje s diablom, ktorý mu mal pomôcť postaviť kostol.⁶⁷ Či symbol draka v prípade Farkašovej pečate odkazuje na bavorského patróna, resp. na legendu o pomoci diabla postaviť kostol, je otázne. Zásadná výhrada proti tomu tkvie v konštatovaní, že drak je zobrazený samostatne bez ďalších doplnkov uľahčujúcich identifikáciu, resp. vysvetľujúcich pečatnú symboliku. Navyše, zobraziť v pečati iba samotného diabla sa javí ako krajne nepravdepodobné.

65 GLEJTEK, Miroslav. Pečate členov kapitúl v stredovekom Uhorsku. Príspevok k ikonografii a premenám personálnych pečatí prepoštov a kanonikov. In MARÁZ, Karel (ed.). *Mikulovské kolejní kabinety pomocných věd historických I*. Brno: Nakladatelství PhDr. Ivo Sperát, 2017, s. 184-185. ISBN 978-80-87542-21-7.

66 Výpočet celej škály prameňov a ich analýza na tomto mieste nie sú možné. Uvádzame aspoň základnú dostupnú referenčnú prácu, ktorá prehľadným spôsobom tento symbol podrobuje ikonografickej klasifikácii a zasadzuje ho do historického kontextu: KOUTSKÝ, Karel. *Draci středověkého světa*. Praha: Mladá fronta, 2005. ISBN 80-204-1226-3.

67 BÖHM, Barbara. Wolfgang von Regensburg. In BRAUNFELS, Wolfgang (hrsg.). *Lexikon der christlichen Ikonographie VIII*. Freiburg im Breisgau: Verlag Herder, 1990, s. 625. ISBN 3-451-22568-9.

K uvedenému komparačnému materiálu môžeme vďaka nedávnomu objavu zaradiť aj ďalší artefakt – pečať prepošta Mutimíra z roku 1278 (listina 1278b). Hoci čiastočne poškodená, ale dobre čitateľná, nám umožňuje urobiť pomerne dôkladný popis a analýzu. Je okrúhleho tvaru (Ø 34 mm), odtlačená bola do pečatného vosku prirodzenej farby a k listine je privesená cez pliku na pergamenovom pásiku hrúbky 8 mm. Pečatnému poľu dominuje polopostava biskupa s mitrou na hlave obkolesenej nimbom. Ruky má zdvihnuté a v každej z nich drží malý kríž, ktorého ramená sú ukončené guľôčkami. Podobnú ozdobu (guľôčky) môžeme vidieť aj na troch rohoch nízkej biskupskej mitry západného typu.⁶⁸ Ide o netypický ozdobný prvok pontifikálií na dobových pečatiach z Uhorska. Na postave je dobre viditeľná drapéria odevu, zrejme bohoslužobného rúcha (ornátu). Po ľavej strane postavy sú viditeľné pod sebou stojace majuskulné litery **M** a **A** a po pravej strane je zo skupiny litier čitateľné majuskulné **T**.

Na základe niekoľkých indícií je možné povedať, že v pečatnom poli je zobrazený sv. Martin, biskup z Tours. Predovšetkým mitra a svätožiara jednoznačne identifikujú postavu ako svätého biskupa. Na sv. Martina odkazujú aj rekonštruované litery z legendy pečatného poľa. Písmená **M | A | T** zrejme vyjadrujú latinskú podobu mena svätca – *Martinus*. Predpoklad, že ide o vyobrazenie sv. Martina podporujú aj ďalšie dve známe pečate prepoštov kapitúl z tohto obdobia (Ákoš a Ján). Stretávame sa v nich s odkazom na patrocínium ich kapitúlskeho (prepoštského) chrámu. Navyše sa svätý Martin (aj keď v odlišnej ikonografickej schéme) nachádzal aj na oboch známych stredovekých pečatidlách Spišskej kapituly.⁶⁹

Vyobrazenie polopostavy svätca má viacero paralel aj v ďalších pečatiach cirkevných inštitúcií 13. storočia. V menšej pečati Nitrianskej kapituly nachádzame v tejto podobe sv. Emeráma.⁷⁰ Takmer identické je aj zobrazenie sv. Voj-

68 PIKULSKI, Andrzej. *Mitra: studium historyczno-artystyczne*. Lublin: Towarzystwo naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 2002, s. 127n. ISBN 83-7306-055-3; HEIM, Bruno B. *Heraldry in the Catholic Church. Its Origin, Customs and Laws*. Gerrards Cross: Van Duren, 1981, s. 62-63. ISBN 0-905715-11-X.

69 Sv. Martin je v nich zobrazený ako rytier na koni, rozdeľujúci mečom svoj plášť, ktorého polovicu podáva žobrákovi. Podrobne pozri GLEJTEK, Miroslav. Iconographic Changes of Ecclesiastic Seals in the Medieval Hungarian Kingdom (Illustrated by the Example of Spiš Chapter Provosts). In *Zograf*, 2018, roč. 42, s. 5. ISSN 0350-1361; RÁBIK, Vladimír. Stredoveké cirkevné pečate spišskej proveniencie. Sonda do problematiky. In GLADKIEWICZ, Ryszard – HOMZA, Martin (eds.). *Terra Scepusiensis. Stav bádania o dejinách Spiša*. Levoča: Kláštorisko n. o.; Wrocław: Centrum Badań Śląskoznawczych i Bohemistycznych Uniwersytetu Wrocławskiego, 2003, s. 326-329. ISBN 83-88430-25-4.

70 TAKÁCS, Imre (ed.). *A magyarországi káptalanok és konventek középkori pecsétjei. Művészettörténeti tanulmány és katalógus a Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Kutató Intézete és a Budapest Történeti Múzeum másolatgyűjteménye alapján*. Budapest: MTA Művészettörténeti Kutató Intézet, 1992, s. 74-75, č. 33. 2, tab. X. ISBN 963-7381-55-4.

techa v menšej pečati Ostrihomskej kapituly.⁷¹ V týchto pečatiach sa (podobne ako v Mutimírovej) popri kruhopise stretávame aj s legendou v pečatnom poli presne identifikujúcou zobrazeného svätca. V prípade Ostrihomskej kapituly sa po ľavej strane svätca nachádza litera **S** (= sanctus) a napravo pod sebou text: **AD** || **ALB(er)** || **TV** || **S** (= Adalbertus). V pečatnom poli nitrianskej kapitulskej pečate sa vľavo od svätca tiež nachádza litera **S** (= sanctus) a vpravo: **ME** || **ARE** || **VM** || **S** (= Emeramus). Zdá sa, že na Mutimírovom pečatidle boli litery legendy vyryté pomerne nevyvážené, vo voľných priestoroch, a boli zrejme aj nesprávne poprehadzované. Nie je to však nič výnimočné, chyby tohto charakteru robili rytci pečatidiel pomerne často. Najmä v staršom období v prípade, že boli neznalí písma (aliteráti), vnímajúci text ako obrázky, ktoré sa snažili napodobiť bez pochopenia logickej štruktúry litier v slove. Omyly rytcov navyše spôsobovala potreba vyryť litery zrkadlovo.⁷²

Za netypické možno v Mutimírovej pečati označiť vyobrazenie dvoch krížov v rukách svätca. Podstatne častejšie postavu biskupa popri mitre identifikuje iná pontifikália – biskupská berla zobrazená v ľavej ruke a kniha v pravej alebo častejšie, žehnajúce gesto (benedikcia), ktoré však v Mutimírovej pečati absentujú.⁷³ Biskup držiaci dva kríže je v uhorskej cirkevnej ikonografii viac ako netypický. Pri pokuse o jeho vysvetlenie sa musíme vrátiť k priebehu Mutimírovej kariéry. O nej vieme, že bola previazaná s kráľovnou Máriou Laskarisovou (bol jej kancelárom). Mutimírova pečať mohla vzniknúť práve v prostredí dvora byzantskej princeznej. Ak dal svoje pečatidlo vyryť rytcovi z tohto okruhu, ten mohol biskupa zobraziť s „hybridnými“ biskupskými atribútmi – západná mitra a dva kríže v rukách na východný spôsob. V prameňoch sa dokonca objavuje aj meno zlatníka Márie Laskarisovej (*Budgey Scemeyg*),⁷⁴ ale jeho stotožnenie s autorom Mutimírovho typária nemožno dokázať.

71 TAKÁCS, ref. 70, s. 58-59, č. 16. 2, tab. V. O obľube zobrazenia polopostavy svätca hovoria aj vyobrazenia na pečatiach ďalších cirkevných inštitúcií 13. storočia. Stretávame sa s ním napríklad aj v pečati Bosnianskej kapituly (polopostava sv. Pavla) alebo v I. type pečate Rábskej kapituly (polopostava Madony s Ježiškom na rukách). Nemožno však generalizovať. Stále ale viacero cirkevných inštitúcií používalo aj pečate s vyobrazením celej postavy svätca. TAKÁCS, ref. 70, s. 48, č. 5.1, tab. II; s. 63-64, č. 20.1, tab. VII.

72 KREJČÍK, Tomáš. *Pečeť v kultúre stredoveku*. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, 1998, s. 278-279. ISBN 80-7042-499-0.

73 V zhode s typickým „západným“ ikonografickým typom (mitra, berla, žehnajúce gesto) je sv. Martin zobrazený napríklad v pečatiach Aradskej kapituly a pannonthalmského benediktínskeho konventu (13. stor.). TAKÁCS, ref. 70, s. 45-46, č. 2.1, tab. I; s. 75-76, č. 34.1, tab. XI. Osobitne pečať Aradskej kapituly špicato-oválneho tvaru je prakticky totožná s portrétnymi pečatami prelátov 13. storočia. O tom, že nejde o vyobrazenie dobového (arci)biskupa, hovorí len zobrazená svätožiara okolo hlavy svätca.

74 TAKÁCS, Imre. *Az Árpád-házi királyok pecsétjei*. Budapest: Magyar Országos Levéltár, 2012, s. 126. ISBN 978-963-631-218-3.

Typickým znakom prepoštských pečatí tohto „raného obdobia“ je popri stvárnení hagiografického motívu aj text na pečatnom poli. V tomto prípade ide o ranogotickú majuskulu 2. polovice 13. storočia, v ktorej sa stretneme s kapitálnymi aj unciálnymi literami. V legende je to napríklad široké (konzervatívne) kapitálne **M** s omegovou značkou skrátenia nad literou alebo kapitálne **A**. V kruhopise je to zas typické unciálne **E**.⁷⁵

Majiteľa pečate jasne identifikuje zachovaná časť kruhopisu kopírujúca okraj pečatného poľa. Zachovaný text znie: [///] MOTHMERII [///] E [///] * DE [///]. Rekonštruovať by sme ho mohli nasledovne: [+ Sigillum] MOTHMERII [PR] E[POSITI] * DE [Scepus] (=Pečať Mutimíra, prepošta zo Spiša). Ide o rovnaký typ písma ako pri legende.

Pri štúdiu pečatných zvyklostí nám analýzu sťažuje relatívne malý počet zachovaných originálov listín prepošta Mutimíra. Zásadný prameň predstavuje listina s analyzovanou pečaťou. Nemôžeme ale opomenúť ani ďalšie tri originály, ktoré nám umožňujú určité zovšeobecnenie. Vo všetkých štyroch prípadoch bola pečať k listine privesená na pergamenovom prúžku (1270; 1273; 1278a; 1278b). V dvoch prípadoch sa na listine zachovala pečať druhého (1270), resp. tretieho pečatiteľa (1278a). Tie boli vždy z vosku prirodzenej farby, podobne ako v prípade zachovanej Mutimírovej pečate. Dá sa predpokladať, že aj ďalšie privilegálne listiny vydané Mutimírom boli štandardne spečatené privesenou pečaťou z vosku prirodzenej farby na pergamenovom prúžku.⁷⁶ Keďže koroboračné formulky sa v známych listinách buď nevyskytujú, neobsahujú údaje o pečati, alebo sú tieto údaje príliš všeobecné (...*sigilli nostri*...), nedá sa z nich nič zásadné k spôsobu spečatenia a použitej pečati usudzovať. Podľa zachovaných originálov listín sa však zdá, že kancelársky úzus listín prepošta Mutimíra bol typický aj pre ďalších prepoštov kapitúl v Uhorsku od polovice do konca 13. storočia.⁷⁷

Na tomto mieste je ešte potrebné bližšie spomenúť listinu Bela IV. z roku 1263 adresovanú pápežovi Urbanovi IV. obsahujúcu dohodu medzi uhorským kráľom a jeho synom Štefanom, v ktorej sa Mutimír spomína ako svedok jej

75 K nomenklatúre ŠEDIVÝ, Juraj. Stredoveké uhorské pečate a ich písmo. (K datovaniu pečatí analýzou písma). In RAGAČOVÁ, Júlia (ed.). *Pečate a ich používatelia*. Bratislava: MV SR, 2007, s. 129-145, ISBN 978-80-969122-6-1; ŠEDIVÝ, Juraj. Názvoslovie epigrafických písem zo Slovenska. In ŠEDIVÝ, Juraj a kol. *Latinská epigrafia. Dejiny a metodika výskumu historických nápisov na Slovensku*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave, 2014, s. 91-99. ISBN 978-80-223-3776-2.

76 Pergamenový prúžok bez pečate sa zachoval aj na Mutimírovom teste (1273). Sú na ňom drobné stopy po červenom pečatnom vosku, je však ťažké usúdiť, či ide o pozostatky samotnej pečate.

77 1247: MNL OL DF č. 262491; 1257: MNL OL DL č. 457; 1266: MNL OL DL č. 614; 1291: MNL OL DL č. 1311.

uzavretia.⁷⁸ Vo Vatikánskom tajnom archíve sa nachádzajú dva exempláre dohody s dohromady šestnástimi privesenými pečaťami (z nich dve patria Belovi IV. a ďalšie dve Štefanovi V.). Hoci sa nezachovali všetky, je pravdepodobné, že jedna z nich patrila prepoštovi Mutimírovi.⁷⁹ Z toho vyplýva, že tento prelát vlastnil pečať omnoho skôr, ako na to máme priame doklady, aj keď nemôžeme s istotou tvrdiť, že šlo o pečať, ktorú použil v roku 1278.

Záver

Výskum vzťahov, mocenských štruktúr, cirkevnej hierarchie, kariér a, povediac moderným jazykom, manažmentu ľudských zdrojov v stredoveku je vo svojej podstate náročný na heuristiku. Nestačí len zhromaždiť pramene priamo týkajúce sa skúmanej osoby alebo skupiny osôb, je potrebné širšie poznanie skúmanej doby, ale aj prostredia ich pôsobenia. Hlavným objektom štúdie bol spišský prepošt Mutimír, ktorý sa pohyboval v blízkosti kráľovskej rodiny s rôznou intenzitou približne dve desiatky rokov. Prosopografický výskum ukázal, že spočiatku bola jeho kariéra zviazaná s uhorskou kráľovnou Máriou Laskarisovou a ostrihomským arcibiskupom Filipom. Ešte počas Máriinho života sa dostal do služieb Alžbety Kumánskej, manželky jej syna Štefana V. O príčinách a dôsledkoch týchto personálnych kontaktov sa však môžeme pri súčasnom stave poznania iba domnievať. Pravdepodobne v dôsledku smrti svojich patrónov sa Mutimír naplno začal venovať duchovnej správe svojho benefícia na Spiši.

Neoceniteľnú úlohu pri rekonštrukcii tejto prosopografie má novoobjavená Mutimírova pečať. Nejde len o významné doplnenie zlomkovitého súboru prepoštských pečatí najstaršej chronologickej vrstvy z obdobia ustáľovania sfragistických zvyklostí, ale dôležitosť tkvie aj v tom, že Mutimírova pečať dopĺňa najstaršiu fázu unikátnej série spišských prepoštských pečatí, na ktorej tak dnes môžeme presne ilustrovať genetický vývoj pečatí tejto kategórie klerikov v Uhorskom kráľovstve v priebehu pol tisícročia (13. – 18. storočie).⁸⁰

78 Archivio Segreto Vaticano, Archivium Arcis, Armarium C, n. 494; MNL OL DF č. 289188. Listinu edoval prvýkrát THEINER, ref. 30, s. 244-245, č. CCCCLIX. Od neho prebral listinu v plnom znení WENZEL, Gusztáv (ed.). *Codex diplomaticus Arpadianus continuatus III*. Pest: Magyar Tudományos Akadémia, 1862, s. 34-36, č. 27 a v regestoch ju podľa Theinera publikovali KNAUZ, ref. 23, s. 488, č. 630 a SZENTPÉTERY, Imre (ed.). *Regesta regum stirpis Arpadianae critico diplomatica I/3*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 1930, s. 413, č. 1346.

Na tomto mieste sa chceme poďakovať prof. PhDr. Vladimírovi Rábikovi, PhD. za láskavé poskytnutie fotokópie citovaného dokumentu z Vatikánskeho tajného archívu.

79 Niektoré z pečatí uvádza SELLA, Pietro. *I Sigilli dell'Archivio Vaticano*. Città del Vaticano: Biblioteca Apostolica Vaticana, 1937, s. 179 a 414 (pečate brata Petra dominikána, brata Antona, gvardiána v Slovenskej Ľupči, Ladislava, hontianskeho arcidiacona a Mojša).

80 Od roku 1209 do vzniku Spišského biskupstva v roku 1776 sa na prepoštskom stolci vystrie-

Oveľa podstatnejší aspekt je, že samotná pečať v sebe spája vplyvy prostredí, v ktorých sa Mutimír pohyboval počas svojej kariéry.⁸¹ Je tak veľmi dôležitým dokladom personálnej mobility a kultúrneho transferu uhorskej spoločnosti polovice 13. storočia.

* Štúdia vznikla v rámci riešenia projektov APVV-16-0619 *Rímska kúria a Uhorské kráľovstvo v komunikačnej interakcii v stredoveku (s osobitným zreteľom na územie dnešného Slovenska)* na Katedre histórie Filozofickej fakulty Trnavskej univerzity v Trnave a VEGA 1/0006/18 *Imago episcopi – moc biskupa a jej prezentácia v stredoveku* na Katedre histórie Filozofickej fakulty Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre.

dalo 41 prepoštov. Z nich u 26 sa podarilo nájsť celkovo 38 exemplárov pečatí. GLEJTEK, ref. 63, s. 6-21; GLEJTEK, Miroslav. Pečate spišských prepoštov od polovice 15. storočia do roku 1776. In HROMJÁK, Ľuboslav (ed.). *Studia theologica Scepusiensia III. Z dejín Spišského prepoštstva*. Spišské Podhradie: Nadácia Kňazského seminára biskupa Jána Vojtaššáka, 2010, s. 251-271 + obr. príloha XXVII – XXXVIII. ISBN 978-80-89170-34-0.

- 81 V žiadnom prípade však nemožno hovoriť o tzv. biritualizme v prostredí Spišského prepoštstva v stredoveku, v tomto prípade v 13. storočí. Súhrn týchto názorov a protiargumenty pozri LABANC, Peter. Otázka existencie východného rítu v 13. a 14. storočí na Spiši. In *Konštantínové listy*, 2017, roč. 10, č. 1, s. 198-210. ISSN 1337-8740. Je potrebné tiež doplniť vysvetlenia dvoch zmienok v Mutimírovom testamente, čo bolo opomenuté v citovanej štúdii. Ide o informáciu o procesiovej kaplnke Panny Márie (*capelle beate Virginis processionalis*) a o Mutimírovej fundácii, podľa ktorej mali kanonici spievať v tejže kaplnke každú sobotu po prvých nedeľných večerách antifónu *Salve regina* alebo *Gaude Dei genitrix*. Niektorí autori (výberovo v poslednej dobe MARINČÁK, Šimon. Vývin mariánskeho kultu v gréckokatolíckej cirkvi v karpatskom prostredí. In ŽEŇUCH, Peter – ZUBKO, Peter (eds.). *Bohorodička v kultúrnych dejinách Slovenska*. Bratislava: Slavistický ústav Jána Stanislava SAV; Bratislavská gréckokatolícka eparchia, 2016, s. 125-126. ISBN 978-80-89489-17-6; ŽEŇUCH, Peter. Kultúrne kontexty cirkevnoslovanského písomníctva na Slovensku a cyrilo-metodské dedičstvo. In LICHNER, Miloš – MARINČÁK, Šimon – ŽEŇUCH, Peter. *Kultúrna identita gréckokatolíkov vo svetle cyrilo-metodského dedičstva I*. Bratislava: Dobrá kniha 2013, s. 70. ISBN 978-80-7141-802-3) v nich vidia náznaky východných liturgických zvyklostí v prostredí Spišskej kapituly v 13. storočí. V prípade tzv. Procesiovej kaplnky Panny Márie však nejde o žiadne konotácie s východným rítom, ale ide o procesiu konanú na úsvite sviatku Očisťovania Panny Márie pred hlavnou liturgiou a jej korene treba hľadať v Ríme odkiaľ sa rozšírila do západného kresťanstva (BRAUN, Joseph. *Liturgisches Handlexikon*. München: Mäander Verlag, 1993, s. 194. ISBN 3-88219-351-4). Podobne je to aj s antifónou *Gaude Dei genitrix*, ktorá vznikla na Západe už v 10. storočí, rozšírila sa však až na konci 11. storočia a vyskytuje sa vo viacerých latinských kódexoch v strednej Európe (k vzniku antifóny IHNAT, Kati. *Mother of Mercy, Bane of the Jews. Devotion to the Virgin Mary in Anglo-Norman England*. Princeton: Princeton University Press, 2018, s. 111-112. ISBN 978-0-691-16953-8; Antifóna sa nachádza napr. v *Bratislavskom antifonári I* z 15. storočia <https://cantus.sk/chant/19803> [20. júna 2019] alebo v antifonári z Klosterneuburgu z 12. storočia <http://cantus.uwaterloo.ca/chant/285269> [20. júna 2019]).

Príloha 1:

Popis pečate prepošta Mutimíra

Uloženie: Slovenský národný archív, Bratislava, f. Bárcai z Barce, fasc. XXXV, č. 3

Dátum a miesto vydania dokumentu: 1278 (pred 28. septembrom): Znenie listiny sa zachovalo aj v konfirmácii uhorského kráľa Ladislava IV. z 28. septembra 1278 (CDAC IX., s. 376-378, č. 269).

Tvar: okrúhly

Rozmer pečate: Ø 34 mm

Pečatná hmota: pečatný vosk

Farba vosku: prirodzená (farba včelieho vosku)

Spôsob pripojenia k listine: privesená na pergamenovom prúžku

Poradie pečate na dokumente: 1/1

Stav zachovania: čiastočne poškodená v ľavej hornej časti (cca 20 % pečate chýba)

Pečatný obraz: polopostava sv. Martina v biskupskom ornáte s mitrou na hlave a svätožiarou, s pravou rukou zdvihnutou na požehnanie a v ľavici držiaca latinský kríž s ramenami ukončenými guľôčkami

Legenda: V pečatnom poli sú vľavo od postavy viditeľné dve nad sebou stojace litery: „M“, „A“ a vpravo je zo skupiny približne troch litier čitateľná litera „T“ (= Martinus).

Kruhopsis: [///] MOTHMERII [///] E [///] * DE [///]

Hypotetická rekonštrukcia kruhopisu: [+ Sigillum] MOTHMERII [PR]E[POSITI] * DE [Scepus]

Písmo: ranogotická majuskula (kombinácia kapitálnych a unciónych litier)

Intitulácia listiny: „*Nos magister M. divina miseratione prepositus de Scepus...*“

Koroborácia listiny: nie je

Edícia pečate: doposiaľ needovaná

Edícia listiny: CDAC IX, s. 214-215, č. 151

Príloha 2:

Fotografia pečate spišského prepošta Mutimíra (1278)

(SNA, f. Bárcai z Barce, fasc. XXXV, č. 3)

Príloha 3:

Rekonštrukcia pečate spišského prepošta Mutimíra (1278)

(kresba podľa zachovanej pečate: Miriam Glejteková)

KARRIERE DES ZIPSER PROPSTES MUTIMÍR (MUTHMERIUS)
ZUM PERSONALEN UND KULTURELLEN TRANSFER IM KÖNIGREICH
UNGARN IN DER MITTE DES 13. JAHRHUNDERTS

PETER LABANC – MIROSLAV GLEJTEK

Obwohl die vorliegende Studie primär die Karriere des Zipser Propstes Mutimír rekonstruiert, ist in Wirklichkeit dieser ranghohe Kleriker „nur“ ein Verbindungsmann in den Bestreben, die Karriereaufstiege und Karrierestürze der Königsfamilie nahen Menschen zu betrachten. Im Falle Mutimír ging es um Mária Laskaris, byzantinische Gattin Bélas IV., des Königs von Ungarn. Mutimír erscheint in den Quellen auch als Kanzler gleich danach, nachdem zum Erzbischof von Esztergom (Gran) der bisherige Bischof von Zagreb Filip (ehemaliger Kanzler Marias) wurde. Die Häufigkeit der schriftlichen Erwähnungen über Mutimír und deren Umstände andeuten, dass er in sechziger Jahren des 13. Jahrhunderts in Esztergom oder am Hof der Königin Maria oder ihres Sohnes Stephan, der ihm den Unterricht seines Sohnes Ladislaus anvertraut hat, mehr Zeit verbracht hat. Zur Karrierewende von Mutimír kam es im Zeitraum 1270–1272. In dieser Zeit starb zuerst die Königin Maria und 1272 auch ihr Sohn Stephan V. Mutimír kam so um seine wichtigsten Gönner, was sich in seiner größeren Engagiertheit in Propstei von Zips auswirkte. Aus dieser Zeit stammt auch sein bisher unbekanntes und nicht veröffentlichtes Siegel. Im Siegelfeld ist wahrscheinlich der Patron von Zipser Kapitel, der hl. Martin, abgebildet, jedoch sehr ungewöhnlich – in jeder Hand hält er ein lateinisches Kreuz. Solche Komposition deutet byzantinische Einflüsse bei der Herstellung des Siegelstockes an, was der Nähe Mutimír zu dem Hof Maria Laskaris' zugeschrieben wird. Aus dem Jahr 1273 stammt das Testament von Mutimír, in dem er neben anderen Posten auch sein eigenes Vermögen – vor allem liturgische Gegenstände und Bücher hinterlässt. Offensichtlich ist es kein Zufall, dass Mutimír dies kurz nach dem Tod seiner Gönner getan hat. Sollten diese Ereignisse kausal im Zusammenhang stehen, könnte man das als Musterfall der Karrierestagnation in Folge der Veränderung auf den höchsten Stellen der gesellschaftlichen Hierarchie des Königreichs Ungarn im 13. Jahrhundert betrachten. Bei weiteren ähnlichen Analysen könnten diese Modelle bestätigt bzw. überprüft werden.

Mgr. Peter Labanc, PhD.

Katedra histórie Filozofickej fakulty Trnavskej univerzity v Trnave

Hornopotočná 23, 918 43 Trnava

e-mail: peter.labanc@gmail.com

doc. PhDr. Ing. Miroslav Glejtek, PhD.

Katedra histórie Filozofickej fakulty Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre

Hodžova 1, 949 74 Nitra

e-mail: mglejtek@ukf.sk